

שיעור טז

שכרות בפורים ופטור מקיום מצוות

(מגילה ז ע"ב)

- א. משתה ושמחה בפורים
- ב. אין להשתכר אם המשתכר לא יוכל להתפלל, לקרוא קריאת שמע ולברך ברכת המזון
- ג. המשתכר בפורים פטור מתפילה
- ד. אין לחשוש לתקלה בשל השכרות
- ה. לימוד זכות על מי ששתוי בפורים ומתפלל סיכום

א. משתה ושמחה בפורים

מצוות ימי הפורים הן: "ימי משתה ושמחה ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים" (אסתר ט, כב). מהו הביטוי למשתה ושמחה? בגמרא (ז ע"ב) נאמר:

אמר רבא: מיחייב איניש לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי.¹

הרב יהודה אריה ליב אלתר (שפת אמת, ז ע"ב) הסביר את כוונת רבא כך:

נראה לפרש דאין הכוונה שמחויב להשתכר כל כך עד שלא ידע. אלא דכל היום מחויב לעסוק במשתה ועד דלא ידע עדיין החיוב עליו, לאפוקי כשהגיע לשיעור זה. אבל אפילו קודם השיעור יוצא כל שעוסק במשתה.

יש חובה לעסוק במשתה כל היום, וגם אם אדם לא הגיע למצב של "עד דלא ידע" הוא קיים את המצווה. השתייה היא הליך, והשכרות בעקבותיה היא תוצאה, אך אין חובה להגיע למצב זה.² הגמרא המשיכה וסיפרה:

¹ הרא"ה קוק, "אגרת הפורים", "עד דלא ידע" (מאמרי הראיה, עמ' 153-157) כתב את מאמריו שם על בסיס דברי רבא הללו. דבריו במאמר "עד דלא ידע" מתומצתים בפתגם חודש אדר ב' תרע"ד ("מגד ירחים", מאמרי הרא"ה, עמ' 501): "לא רק איש בכוסו יוכר, כי אם הגוי כולו".

² הרב יעקב עמדין (סידור בית יעקב, דף שפ"א ע"א) כתב: "ושמעתי מאבי מורי [הרב צבי עמדין – החכם צבי] שהוא היה נוהג בבחרותו לקיים מצווה זו כמאמרה. שאין הדבר יוצא מדי פשוטו בענין המעשה, וצפון בו סוד גנוז ליודעי חן". עוד בעניין זה: הרב צבי פסח פרנק (מקראי קדש, פורים, עמ' קנט-קס); הרב מרדכי הלוי פרום ("החיוב לבסומי עד דלא ידע", כי שרית, עמ' 93-95); הרב אלתר הילביץ (חקרי זמנים, ג, עמ' שיט-שכד); הרב אריה פומרנצ'יק (עמק ברכה, עמ' קכו, בשם הרב ישראל סלנטר ובשם הרב יצחק זאב סולובייצ'יק); הרב יצחק ליברמן (ימי הפורים, עמ' קנח-קסב); הרב יהודה שביב ("האמנם מחייב איניש לבסומי בפוריא", בציר אביעזר, עמ' 355-362); הרב יצחק יוסף (ילקוט יוסף – פורים [מהד' תש"פ], עמ' תרע-תרפא, תתלח-תתלט); הרב משה הררי (מקראי קודש – פורים [מהד' תשע"א], עמ' רכז-רל).

רבה³ ורבי זירא עבדו סעודת פורים בהדי הדדי. איבסום [רבה]. קם רבה שחטיה לרבי זירא.⁴
למחר בעי רחמי ואחייה.

לשנה אמר ליה: ניתי מר ונעביד סעודת פורים בהדי הדדי!

אמר ליה: לא בכל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא.

רש"י (שם) פירש: "לאבסומי – להשתכר ביין. ואיבסום – נשתכרו". הרב זרחיה הלוי (המאור הקטן, ג ע"ב מדפי הר"ף) כתב בשם רבנו אפרים שמהמסופר על רבה ורבי זירא יש ללמוד שדברי רבא נדחו. אך הרב אברהם בן יצחק מנרבונה (ספר האשכול, הל' חנוכה ופורים סי' ח) דחה דבריו וטען שאדרבה, מהמעשה יש ללמוד שחובה להתבסם, ועל כן רבי זירא לא הסכים להזמנת רבה בשנה שאחר כך.

הרמב"ם (הל' מגילה ב, טו) פסק: "ושותה יין עד שישתכר וירדם בשכרות".⁵ הרמב"ם לא כתב שדרגת השכרות היא שלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי, אלא עד שיירדם מתוך השכרות. בכל מקרה, מי שישן איננו יודע להבחין בין ארור המן לברוך מרדכי.⁶ על אופי השתייה בפורים כתב הרב מאיר בן רבי שמעון המעילי (ספר המאורות, ז ע"ב):

³ במהדורת דפוס וילנא הגרסה היא: רבה. אך בחלק מכתבי היד מופיע: רבא. לפי גרסה זו, הסיפור על רבא ורבי זירא הוא בעקבות דברי רבא "חייב איניש לבסומי...".

⁴ הביטוי "שחטיה" הוא ייחודי. רבי אברהם בן הרמב"ם (מופיע בהקדמה לעין יעקב) כתב שהכוונה היא שרבה הכה את רבי זירא ופצע אותו חבורה גדולה שקרובה למיתה. המאירי (ז ע"א) פירש מלשון "וסחטיה" – שמיעכו. המהרש"א (שם) כתב: "דבר תמוה הוא לפרשו כפשטיה. ונראה דרצה לומר כעין שחטיה. דאגבריה חמרא וכפייה לשתות יותר מדאי, עד שחלה ונטה למות" – רבה כפה על רבי זירא לשתות יותר מדי יין מרוב שכרות, עד שהוא כמעט מת. הרב יעקב עמדין (שם) מפרש שרבה הפחיד מאד את רבי זירא, והיה נראה כאילו פוגע בו. על פי הפרשנות שרבה הרג את רבי זירא ואחר כך החיה אותו, דן החיד"א (ברכי יוסף, אבן העזר סי' יז) אם רבי זירא היה צריך לשוב ולקדש את אשתו או שהאשה קונה עצמה במיתת הבעל רק כשמת ולא שב לחיות, אך כשהתברר שהמיתה הזו לא הייתה מיתה כמות כל אדם, לא פקעו כלל הקידושין. הרב יצחק דדון (הנשקפה כמו שחר, עמ' קפט), כתב בשם הרב יוסף לייב זוסמן ששמע מהר"מ חרל"פ בשם הרא"ה קוק, שרבה ורבי זירא היו חלוקים בהנהגותיהם. רבי זירא היה מקרב הפושעים (סנהדרין לז ע"א), ורבה חלק עליו בעניין זה. הרא"ה קוק הוסיף: "ואני כנראה אחוז במידת רבי זירא לקרב הרחוקים. זירא הם האותיות של ראשי תיבות: זה רבי אברהם יצחק". דברים נוספים בעניין בשמו של הרא"ה קוק מפורים תרפ"ט: הרב דב מילשטיין (שם עמ' קפט-קצ. מופיע גם בספר: בשמן רענן, א, עמ' רכה). ראה עוד: הרב מנחם מענדל שניאורסון, האדמו"ר מלובביץ' (אוצר ליקוטי שיחות מועדים, פורים, עמ' 339-346). על סעודת רבה ורבי זירא: אהרון ארנד ("סעודת הפורים של רבה ורבי זירא בראי פרשני התלמוד", בד"ד, 8 [תשנ"ט], עמ' 65-75); בעז שפיגל ("היין וסעודת פורים", בד"ד, 15 [תשס"ד], עמ' 43-63); הרב אוהד קרקובר ("שחטיה לרבי זירא", הישיבה הגבוהה כוכב השחר, תשע"ה); הרב מרדכי ציון ("קם רבה ושחטיה לרבי זירא", בית אל תשפ"ג).

⁵ הרב פנחס הכהן וילמן ("החויב לבסומי בפוריא", סיני, צד, הו [תשמ"ד], עמ' רעג-רעז, הע' 14) כתב שאפשר לפרש ש"חייב איניש לבסומי בפוריא" – "פּוֹרְיָא", ניקוד צירה תחת האות ריש, משמעותו פורים. "פּוֹרְיָא" – ניקוד שווא תחת האות ריש, משמעותו מיטה כאמור בגמרא (שבת עז ע"ב): "פּוֹרְיָא – שפרין ורבין עליה". רבי זירא הוא זה ששאל שם את רב יהודה מה משמעות המילה פוריא. לדברי הרב וילמן, אולי לזה התכוון הרמב"ם: "ושותה יין עד שישתכר וירדם בשכרות". בדרך כלל לאחר שנרדמים שוכבים במיטה.

⁶ הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה, רמב"ם שם, עמ' תנ-תנא) כתב מניין לרמב"ם שיש לשתות עד "שירדם בשכרות" ומה משמעות גבול זה. במשנה (סנהדרין עא ע"ב) נאמר: "יין ושינה לרשעים – הנאה להם והנאה לעולם, ולצדיקים – רע להן ורע לעולם". הרב צבי יהודה קוק (הערות למסכת סנהדרין, ניצני ארץ, ג [ירושלים תשמ"ו], עמ' 31) העיר שכל השנה יין ושינה רעים לצדיקים, אבל בפורים הם טובים, מאחר שהוא שותה יותר מהרגלו ונרדם, ואינו יודע להבחין בין ברוך מרדכי לארור המן.

והאי דאמרין בגמרא "עד דלא ידע בין ברוך מרדכי לארור המן", עד ולא עד בכלל הוא.⁷ אי נמי לאו דוקא הוא, אלא לשון הבאי כדאמרין בעלמא (חולין ד ע"ב) "דברו חכמים לשון הבאי". אבל השכרות הוא איסור חמור, ואין לך עבירה גדולה ממנו, שהוא הוא הגורם לגלוי עריות ושפיכות דמים ולכמה איסורין ואף לעבודה זרה ולכפירה בעיקר.⁸ ואין זו השמחה הכתובה במקרא, כי זה הוא נקרא שחוק והיתול וקלות ראש. והשמחה היא לשמוח בשם יתברך שגאלנו והצילנו וקרבנו לעבודתו להיות לו לעם סגולה, ולשמח העניים והאביונים ודוויי הלב, ולדבר על לבם דברי תנחומין ושמחה ומשלוח מנות ומתנות. וכן דעת ה"ר אפרים.⁹

גם הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, ז ע"ב) כתב:

חייב אדם להרבות בשמחה ביום זה ובאכילה ובשתיה עד שלא יחסר שום דבר. ומכל מקום אין אנו מצווין להשתכר ולהפחית עצמנו מתוך השמחה. שלא נצטוונו על שמחה של הוללות ושל שטות, אלא בשמחה של תענוג שנגיע מתוכה לאהבת השם והודאה על הנסים שעשה לנו.

שתיית יין בפורים מטרתה לעלות קומה נוספת בעבודת ה' בשמחה. היא ייחודית ליום זה, אלא שיש להיזהר שהשמחה לא תהיה שמחה של הוללות ושטות. הרב אליעזר בן רבי יואל הלוי (ראבי"ה, חלק ב – מסכת מגילה סי' תקסד) כתב שלהשתכר בפורים זו "מצוה בעלמא ולא לעכוב". הרב יעקב מולין, מהר"ל (מנהגי מהר"ל [מהד' ירושלים תשמ"ט], עמ' תכו, אות י), כתב:

ושאלתי את פי מהר"י סגל: אם כן, צריך להשתכר ביותר? והשיב אלי דרכי פי, דברוך מרדכי וארור המן עולין בגימטריה בשוה. ובקל ישתכר אדם דטועה לכוון מנינם.

הלכה למעשה, הר"ף (ג ע"ב בדפי הר"ף) והרא"ש (א, ח) פסקו כלשונו של רבא בגמרא, וכך פסקו גם הטור והשולחן ערוך (אורח חיים סי' תרצה),¹⁰ והרמ"א (שם) הוסיף:

⁷ כך כתב גם הרב נתנאל וייל (קרנן נתנאל, א, ח): "מחייב לבסומי. פרש"י להשתכר ביין. ולולי פרש"י הייתי אומר מדלא קאמר מחייב למרויה. דהתרגום של 'וישכר ויתגל בתוך אהלה' (בראשית ט, כא), הוא 'רוי', וכמו 'שבקיה לרויה' (שבת לב ע"א). אבל הכוונה שמחויב להיטיב לב ע"י שתיית יין הרבה עד דלא ידע, עד ולא עד בכלל, דזהו הגיע לשכרותו של לוט".

⁸ על השלילה שבשכרות נאמר במדרש (במדבר רבה, פרשת נשא יב, א): "אל תרא יין כי יתאדם כי יתן בכיס [בכוס] עינו יתהלך במישרים' (משלי כג, לא). הזהירה רוח הקדש על היין שלא ישתכר אדם. למה? 'כי יתאדם' שאחריתו דם. שעובר עבירה שיתחייב עליה מיתה. דבר אחר: 'כי יתאדם' כי יתאוה לדם נדה ולדם זבה. 'כי יתן בכוס עינו'. בכיס כתיב? על ידי הכוס יתן עינו בכיס. לשון נקי דברה תורה לומר שיבא על הערוה... דבר אחר: 'יתהלך במישרים' סוף שהוא מתיר את העבירות ועושה אותן הפקר". הרמב"ם (מורה נבוכים ג, ח) כתב: "השכרות הוא ממעשה האיש הרע בבחירתו".

⁹ דברים דומים כתב בקצרה גם הרב אהרן הכהן מלוניל (כל בו, הל' פורים סי' מה; אורחות חיים, א, הלכות מגלה ופורים אות לח).

¹⁰ הגר"א (שם ב) העיר על דברי השולחן ערוך: "חייב אינש לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי" – "מחייב אינש כו' ורצה לומר בין נקמת המן לגדולת מרדכי והוא מה שכתוב (ברכות לג ע"ב) 'גדולה נקמה שניתנה [בין ב' אותיות]', ואמרו (שם) 'גדולה דעה [שניתנה בין ב' אותיות]', וכיון שניתלה הדעה לא ידע [בין ארור המן לברוך מרדכי]". לפי הגר"א משמע שאין מדובר כלל על מצב של שכרות כתוצאה משתיית יין. ראה עוד בדברי הרב דוד סגל (טורי זהב, ט"ז שם, ס"ק א); חכמת מנוח (ז ע"ב). הרב משה צוריאלי ("שכרות בפורים, חובה או רשות או איסור", תחומין, לט, עמ' 420–424) כתב שיתכן שדברי הגר"א הללו מבוססים על דברי הרב עזריה פיג'ו (בינה לעיתים, דרוש כא, עמ' קנה–קנח) שכתב שיש לשנות קצת מעל הרגיל, אך העיקר להתבונן ולהעמיק בהבנה של נס מעלת גדולת מרדכי לבין הנס

ויש אומרים דאין צריך להשתכר כל כך, אלא שישתה יותר מלימודו (כל בו) וישן, ומתוך שישן אינו יודע בין ארור המן לברוך מרדכי (מהר"ל). ואחד המרבה ואחד הממעט, ובלבד שיכוין לבו לשמים.

הרב חזקיה די סילוה (פרי חדש שם, ב) כתב שמכך שרבא הציע לקיים סעודה משותפת בשנה שאחר כך, ורבי זירא אמר לו "לאו כל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא":

כיון שראו שיצא קלקול עון שפיכות דמים מסיבת שיכרותם, ראוי היה להם למנוע עצמם מלבסומי כולי האי, ומלשתות אלא יותר מעט מכדי הרגילם. אלא משמע דאפילו הכי היו משתכרים יותר מדאי, ולהכי מייתי תלמודא ההוא עובדא, לאשמועינן דמימרת רבא כפשטה דמחייב איניש לבסומי עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי. ומיהו עתה שהדורות מקולקלים, ראוי לתפוס סברת רבינו אפרים ז"ל, ושלא לשתות אלא מעט קט יותר ממה שמורגל ביום טוב, ובזה יוצא ידי חובתו כיון שכונתו לשמים כדי שלא להכשל ח"ו בשום מקרה רע, וישא ברכה מאת ה'.¹¹

ב. אין להשתכר אם המשתכר לא יוכל להתפלל, לקרוא קריאת שמע ולברך ברכת המזון

אם אדם ישתה יותר מהרגלו והשמחה היא אמיתית, יש חשש שאותו אדם לא יוכל לברך אחר סעודת הפורים ברכת המזון שהיא חובה מהתורה, או שלא יהיה מסוגל לומר קריאת שמע שגם היא מצווה מהתורה, וכן לא יוכל להתפלל תפילת ערבית, או שינהג בקלות ראש. האם עליו להימנע מלהתבסס בשל חשש זה, או שכל אדם מכיר את עצמו וגבול ההתבסמות הוא שיוכל להתפלל ולשלוט על התנהגותו? על פי הרמב"ם מטרת השכרות היא להירדם, וייתכן שאדם יישן זמן רב וכבר לא יהיה רשאי לברך ברכת המזון, או אף יישן עד הבוקר ולא יתפלל ערבית ולא יקרא קריאת שמע של ערבית. הרב יצחק אבן גיאת¹² כתב איך להימנע ממצב כזה:

אחר דקיימא לן דשכור תפילתו תועבה, צריך להקדים להתפלל תפילת מנחה של אותו היום מתחילת עונתה, דהיינו שש שעות ומחצה. והדר ליכול ולישתי וליבסום, ולאחר שמפיג יינו קודם שיעלה עמוד השחר, קורא קריאת שמע ומתפלל של ערבית.

אכן, מי שיודע בוודאות שהוא יצליח להתעורר לפני עלות השחר ולקרוא קריאת שמע ולהתפלל ערבית, אין לו מה לחשוש והוא רשאי לשתות ולהתבסס.

הרב משה בן אברהם (מטה משה, סי' תתריב) כתב דברים חריפים על אותם שיכורים שבשל השכרות מזלזלים בקיום מצוות והתנהגותם שלילית:

ואף אותן המשתכרין, יהיה כוונתם לשם שמים, כדי לזכור הנס שבא במשתה היין. ולא כאותם המשתכרין כדי למלאות גרונם, כאשר ראיתי רבים בני אדם אשר המה בין שגו פקו פלילים, ומרבים בימי הפורים האלה לעשות שחוק וקלות ראש, ואינם חוששים להתפלל

בהשפלת המן. הרב צוריאל כתב גם שבני תורה המשתכרים בפורים גורמים לעיתים לחילול השם, עם זאת שבדודאי רוב המשתכרים מתכוונים לשם מצווה.

¹¹ בגמרא (בבא מציעא כג ע"ב) כתוב: "אמר רב יהודה אמר שמואל: בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשנו במלייהו: במסכת, ובפוריא, ובאושפיזא". המהרש"א (חדושי אגדות שם) פירש: "דחייב אדם לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי, עבידי רבנן דמשנוין לומר דלא ידע, גם אם הוא אינו מבוסס כל כך וידע".

¹² מובא בפירוש רבי יוחנן ב"ר ראובן, המובא כפירוש לשאלות מהדורת מירסקי.

בימים האלה. ואדרבה, מרימים קולות בשעת התפילה וקריאת מגילה, ומערבבים החזן עד כי קולו לא ישמע. גם באכלם, לבם ועיניהם שם על מעדניהם, ולא נשאו את ראשם, לא הביטו העולם העליון אשר ה' אלהי ישראל בא בו, ולא יחושו לא על נטילת ידים, ולא על ברכת המוציא, ולא על ברכת המזון, עד כי נדמה לרוב המון שבשני הימים האלה הותר לכל אדם לפרוק עול תורה ומצות מעליו, וכל המרבה להיות משוגע הרי זה משובח. וכל זה הוא בלי ספק רע ומר והוא עוון פלילי. כי לא הותר לנו רק שמחה, לא שחוק וקלות ראש, וכל המבטל תפילה ואינו שומע מקרא מגילה מלה במלה הרי זה חוטא ומתחייב בנפשו. ואי אפשר לכל אשר בשם ישראל יכונה, לפרוק מעליו עול מלכות שמים אפילו שעה אחת. ולא מצינו לראשונים שהיו מתעסקים בקלות ראש בפורים חס ושלום, אבל בדברי מצוה היו מתעסקין, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין יב ע"ב) "מכדי מפוריא עד פסחא תלתין יומין, ובפורים דרשינן בהלכות פסח..." הרי שבפורים היו דורשין בהלכות פסח. והנה, ביום ט"ו [באדר] נצטוו לישיב בכל עיר להזכיר לכל אדם לתת מחצית השקל (משנה שקלים א, ג). גם מהר"ל היה כותב תשובה על שאלה בפורים ולא היו חס ושלום מבטלים שמחת פורים.

על אף דבריו החריפים נגד אותם שיכורים פורקי העול בפורים, הוא לא כתב שיש להימנע מלהשתכר בפורים בשל כך. אך הרב אברהם דנציג (חיי אדם, כלל קנה סעיף ל) חידד עוד:

כיון שכל הנס היה על ידי יין, כי בתחלה נטרדה ושתי על ידי משתה ובאה אסתר, וכן ענין המן ומפלתו היה על ידי יין, לכן חייבו חכמים להשתכר ולפחות לשותות יותר מהרגלו, כדי לזכור הנס הגדול. ואמנם היודע בעצמו שיזלזל אז במצווה מן המצוות – בנטילת ידים, וברכה וברכת המזון, או שלא יתפלל מנחה או מעריב או שינהג קלות ראש, מוטב שלא ישתכר וכל מעשיו יהיו לשם שמים.¹³

בבחירה בין קיום מצוות היום "לבסומי בפוריא" לחשש שכתוצאה מכך תהיה פגיעה בקיום מצוות, עדיף שאדם לא ישתכר בפורים ויקפיד על קיום המצוות כמו בכל יום. נראה שדברי החיי אדם מבוססים על ההלכה ששיכור אינו מתפלל (ירושלמי תרומות א, ד):

אבא בר רב הונא אמר: שתוי אל יתפלל, ואם התפלל תפילתו תחנונים. שיכור אל יתפלל ואם התפלל תפילתו גידופין.
איזו שתוי? כל ששתה רביעית. שיכור? ששתה יותר. תמן אמרי: כל שאינו יכול לדבר לפני המלך.¹⁴
רבי זעירא בעי קומי רבי איסי: שיכור מהו שיברך? אמר ליה: "ואכלת ושבעת וברכת" (דברים ח, י), ואפילו מדומדם לא צורכה דלא.
מהו שיקרא שמע? אמר אבא בר אבין: חד חסיד שאל לאלהיו זכור לטוב, ערום מהו שיקרא שמע? אמר ליה: "ולא יראה בך ערות דבר" (דברים כג, טו), ערות דיבור. תני חזקיה: בין לקרות בין לברך.

דברי הירושלמי הללו הובאו בתוספות (ברכות לא ע"ב ד"ה מכאן), שהסבירו את דברי הירושלמי: "ואפילו מדומדם – פירוש ואפילו הוא שתוי ושיכור כל כך שאינו יכול לדבר כראוי, דהכי משמע

¹³ דברים דומים כתבו: הרב אפרים לונטשיץ (עוללות אפרים, פסקא שט); הרב שלמה גאנצפריד (קיצור שולחן ערוך סי' קמב, ו).

¹⁴ על ההבחנה בין שתוי לשיכור בשל ההשפעה של היין על מוחו של האדם מבחינה פיזיולוגית, ראה את הסברו של הרא"ה קוק (חבש פאר, דרוש ה; מציאות קטן, אות רלז).

‘ושבעת וברכת’.¹⁵ הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, ברכות כו ע”א) פירש שמדומדם הוא: “אפילו נתאדמו פניו מחמת היין, שכל שהוא כן יצא מכלל שתוי ונכנס לכלל שכור”, ופירש פירוש נוסף: “ויוש מפרשים מדומדם מלשון שתיקה. ולשיטתנו אנו מפרשים שאף זה אנו מפרשים שעומד לו משותק מרוב היין, אף על פי שאם יטריח עצמו לדבר אפשר שיהיה מדבר כתקנו במקצת”. בגמרא (ברכות לא ע”א–ע”ב) נאמר:

אמר רב המנונא: כמה הלכתא גברותא איכא למשמע מהני קראי דחנה: “...ויחשבה עלי לשיכורה” (שמואל א א, יג) – מכאן ששכור אסור להתפלל... “אל תתן את אמתך לפני בת בליעל” (שם טז) – אמר רבי אלעזר: מכאן לשכור שמתפלל כאלו עובד עבודה זרה; כתיב הכא: “לפני בת בליעל”, וכתיב התם: “יצאו אנשים בני בליעל מקרבך” (דברים יג, יד). מה להלן עבודה זרה, אף כאן עבודה זרה.

בגמרא בברכות האיסור גורף: אסור לשיכור להתפלל. לעומת זאת, בגמרא בעירובין (סד ע”א) נאמר ביחס לשיכור:

אמר רבה בר רב הונא: שתוי אל יתפלל, ואם התפלל – תפלתו תפלה. שיכור אל יתפלל, ואם התפלל – תפלתו תועבה. היכי דמי שתוי והיכי דמי שיכור... שתוי – כל שיכול לדבר לפני המלך, שיכור – כל שאינו יכול לדבר לפני המלך.

הדיון הוא רק באשר לתפילה של שיכור, ואין התייחסות לעניין ברכת המזון. מחיבור דברי הירושלמי עם הבבלי נלמד שלשיכור אסור להתפלל, אך הוא יכול לברך ברכת המזון. על סיבת ההבדל כתב הרמב”ן (ברכות כב ע”ב), בהתייחסו גם לשאלה אם שיכור קורא קריאת שמע:

אבל לענין שכור ושתוי, נראה לי שאין ברכות בכלל חומר זה, לפי שלא הזכירו חכמים אלא תפלה. אבל קריאת שמע, ואין צריך לומר ברכה, קורין הן ויוצאין הם ידי חובתן. דטעמא דתפלה משום דבעיא כוונה יתירה מפני שהוא כמדבר בפני המלך, ומצינו בכל מקום לכוונה חמיר דין תפלה מקריאת שמע, כדאמר בכולה מכילתין גבי שאין דעתו מיושבת, ובא מן הדרך, ומיצר, דכולן לענין קריאת שמע קורין, ומברכין על המזון וכל הברכות כולן. וכדאמר (מגילה יח ע”ב) לענין מצות במגילה: “[קראה] מתנמנם יצא. והיכי דמי מתנמנם? נים ולא נים תיר ולא תיר דקרו ליה ועני ולא ידע לאהדורי סברא וכי מדכרו ליה מדכר”, ולכתחלה נמי קרי. ואלו לעמידת תפלה כיון שאינו מדבר בפני המלך, אל יתפלל.

התוספות (עירובין סד ע”א) הבחינו אף הם בין שיכור לשתוי לעניין תפילה, אך התלבטו אם שיכור יכול לברך ברכות.

הלכה למעשה פסק השולחן ערוך (אורח חיים סי’ צט, א) ששתוי יכול להתפלל ולשיכור אסור להתפלל, והרמ”א (שם) כתב שלשיכור גם אסור לקרוא קריאת שמע. נושאי כליו של השו”ע דנו באפשרות ששיכור יקרא קריאת שמע וכתבו שיש המקילים בכך, והגר”א הסביר שעל פי הירושלמי לשיכור אסור לקרוא קריאת שמע.

¹⁵ הרב ברוך אפשטיין (תורה תמימה, דברים ח, י, הערה יט) כתב: “ולא נתבאר יפה החילוק שבין תפלה לברכת המזון. ולולא פירוש התוספות הווא אמינא שמדומדם אין ענינו שכור ממש אלא רק שתוי ביותר והוא כמו הפירוש מתנמנם, שהוא כמו נים ולא נים, וכן מורה גוף הלשון מדומדם שענינו כמו הלשון ‘דמדומי חמה’ (ברכות כט ע”ב; שבת קיח ע”ב), שפירושו הזמן המעורב מיום ולילה, והכא נמי מדומדם שיצא מגדר מנוחת הרעיון ע”י השתיה”.

בהמשך כתב השולחן ערוך (שם ג): "כל אחד שהוא שתוי, סגי ליה לפי מה שמרגיש בנפשו שיפיג יינו", ועל כך הוסיף הרמ"א:

ולכן אין נזהרין ביינות שלנו, שאין חזקין, שמתפללין אף על פי ששתה רביעית ויותר (תרומת הדשן סימן מב), וכל שכן אם מתפללים מתוך סידור שבידו, שאין חוששין לשכרות מעט (כן נראה לי).

הרב אברהם גומבינר (מגן אברהם שם, ס"ק ו) ציין את דברי הרב שלמה לוריא, מהרש"ל (ים של שלמה, ביצה ב, ה), שכתב:

וביום טוב יכול להתפלל מנחה אף על פי ששתה קצת, דאי אפשר להמתין עד שיפיג יינו, וכל שכן האידנא דבלאו הכי אין מכווין כל כך שאין להקפיד בשתוי.

על דברי הים של שלמה הללו, הוסיף הרב מרדכי זאב איטינגא (מגן גיבורים שם, ס"ק ח): "והוא הדין בפורים".

בנוגע לברכת המזון פסק הרב יוסף קארו (שולחן ערוך, אורח חיים סי' קפה, ד-ה):

אפילו נשתכר כל כך עד שאינו יכול לדבר כראוי, יכול לברך ברכת המזון. ואם בירך והיתה צואה כנגדו, או שהיה שכור (רמ"א: פי' לגמרי), נסתפקו התוספות והרא"ש אם צריך לחזור ולברך.¹⁶

בולטת ההבחנה שבפסיקת השולחן ערוך בין תפילה לברכות. כמובא לעיל, גם הרב אברהם דנציג (חיי אדם, כלל קנה סעיף ל) הבחין ביניהם כשעסק באפשרות ששיכור יתבטל מתפילה ומברכות בפורים. באשר לברכות כתב (כמובא לעיל): "ואמנם היודע בעצמו שיזלזל אז במצוה מן המצוות בנטיילת ידים וברכה, וברכת המזון", ובאשר להימנעות מתפילה כתוצאה מהשכרות כתב: "או שלא יתפלל מנחה או מעריב או שינהג קלות ראש".

המהר"ל (נצח ישראל פרק כג) הסביר את ההבדל בין תפילה לברכת המזון: "בשעת התפילה אסור לעמוד לפני הקדוש ברוך הוא כאשר הוא שכור (ברכות לא ע"א), והמונע עצמו מזה תבא עליו ברכה. ואף כי מותר לברך ברכת המזון אף אם הוא שכור (שולחן ערוך, אורח חיים סי' צט, א), ואין זה ראייה, כי ברכת המזון מחויב לברך, וכתוב: 'ואכלת ושבעת וברכת' (דברים ח, י), ומאחר שברכת המזון בשביל אכילה, יש לו לברך אף אם הוא שכור. אבל לתת שבח להקב"ה מתוך שכרות, נראה שהוא אסור גמור".

ג. המשתכר בפורים פטור מתפילה

הרא"ה קוק כתב בכמה מקומות על היחס שבין החובה הייחודית להשתכר בפורים ובין החובה הקבועה להתפלל ולברך מדי יום.¹⁷ על דברי החיי אדם שהובאו לעיל (כלל קנה סעיף ל) כתב הרא"ה קוק (שו"ת אורח משפט, אורח חיים, השמטות ומילואים סימן ז, עמ' רמט):

ארשום להעיר, מאי דקשיא לי על החיי אדם ועוד פוסקים שכתבו שאם לא יתפלל מצד השכרות לא ישתכר.

¹⁶ הרמ"א (שולחן ערוך, אורח חיים סי' צט, א) הזכיר את הדין ששיכור יכול לברך ברכת המזון וברכות אחרות.

¹⁷ ראה גם: הרב נריה גוטל ("בנתיבי משנתו ההלכתית הגותית של הרב קוק", חדשים גם ישנים, עמ' 36–40; "האומנם מחייב איניש לבסומי בפוריא?", שלמי שמחה, עמ' 246–263); הרב שלמה אבינר (פסקי מרן, אורח חיים, עמ' 289–291).

[א] כיון דנקטינן כשיטת רוב פוסקים דעד דלא ידע הוא מצוה, על כל פנים דרבנן, בכלל שמחה, אם כן הוא עוסק במצוה, ולמה לא יפטור מתפלה, ובפרט שיהיה אנוס בשכרותו.

[ב] והרי גם בשיכור מצד רשות אנו חושבים אותו לאנוס לענין תשלומין. ולהכניס עצמו באנוס אין איסור מדינא במקום מצוה, שהרי לדעת הרמב"ם וסיעתו מותר להכנס בספינה במקום אנוס חילול שבת אחר כך, ובדבר מצוה גם בערב שבת. אם כן, מאי טעמא יהיה אסור להכניס עצמו באנוס שכרות בביטול מצוה דרבנן מצד מצוה דשמחה?

[ג] ואם היה הכרח לשמור להסיר יינו עד תפלת המנחה, איך קאמר בגמרא סתם? וגם מאן יימר שבידו להסיר יינו, והלא גם ביותר מרביעית אמרינן כל שכן שדרך מטרדתו.

[ד] ולעניות דעתי לצדד לקולא דהיינו חומרא דקיום מצוה.

לדברי הרא"ה קוק, מי ששיכור בפורים פטור מלהתפלל ולברך, מאחר שההשתכרות ביום זה היא מצווה, ומצוות היום חשובה יותר ממצוות אחרות, אפילו החובות הקבועות והרגילות כתפילה וברכות. הרא"ה קוק ביסס את טענתו בכמה מישורים:

[א] העוסק במצווה פטור מהמצווה – עיקרון זה מופיע בגמרא (סוכה כה ע"א). ראשונים חלקו מה היקף עיקרון זה: האם זהו פטור מוחלט מקיומה של המצווה הנוספת, או שהפטור מקיום המצווה הנוספת הוא כשאי אפשר לקיימה יחד עם מצווה שהחלו קודם.¹⁸ על פי ההבנה הראשונה, המשתכר בפורים מקיים מצווה ופטור לחלוטין מקיום מצוות אחרות, ועל פי ההבנה השנייה, הוא פטור מכיוון שבעקבות שכרותו הוא לא יכול לקיים את מצוות התפילה והברכות. כך יש ללמוד מהגמרא (סוכה כה ע"ב–כו ע"א) הדנה בחובה או בפטור של חתן מתפילה, תפילין וקריאת שמע:

תנו רבנן: חתן והשושבינן וכל בני חופה פטורין מן התפילה ומן התפילין, וחייבין בקריאת שמע. משום רבי שילא אמרו: חתן פטור, והשושבינן וכל בני החופה חייבין.

רש"י (שם) הסביר:

פטורין מן התפלה – דבעיא כוונה. ומן התפילין – משום דשכיחא שכרות וקלות ראש. וחייבין בקריאת שמע – דמצות כוונתה אינו אלא פסוק ראשון, ויכולים ליישב דעתן שעה קטנה כדי לקרוא פסוק ראשון. משום רבי שילא אמרו חתן פטור – מקריאת שמע, דטריד, ושאר בני חופה חייבין, ולית להו להני תנאי העוסק במצוה פטור מן המצוה.

על פי רש"י סיבת הפטור אינה מפני שהחתן והשושבינן עוסקים במצווה, אלא מפני שמבחינה מעשית הם טרודים במצווה ואינם יכולים לכוון בתפילה. כמו כן, הם פטורים מתפילין מפני שיש חשש שהם ישתכרו ויזלזלו בקדושת התפילין כשיניחו אותם מתוך קלות ראש. המהרש"א (שם) הסביר שעל פי רש"י רק התנאים אליבא דרבי שילא אינם סוברים את הכלל "העוסק במצוה פטור מן המצוה", ואילו תנא קמא סובר שהעוסק במצווה פטור מהמצווה.

הרא"ש (סוכה ב, ח) חלק על פירוש רש"י והסביר את דברי תנא קמא ורבי שילא באופן הבא:

הני תנאי אית להו דהעוסק במצווה פטור מן המצווה. אלא תנא קמא מחייב להו בקריאת שמע משום דעיקר כוונת קריאה היא בפסוק ראשון, ובקל יוכל לכוין וליישב דעתו בפסוק ראשון. ורבי שילא סבר דחתן אי אפשר לו לכוין דעתו כלל. רבי שילא לא קאמר דשושבינן ובני חופה חייבין אלא בקריאת שמע, אבל בתפלה ותפילין מודה דפטורין ולא משום דעסיקי במצות נינהו דאם כן אפילו מקריאת שמע נמי נפטרי. אלא ודאי לא מיקרו עוסקים במצות

¹⁸ ראה בהרחבה בספרי: "העוסק במצווה פטור מן המצווה", באר יהודה – סוכה, עמ' 77–90.

והא דפטירי מתפלה (לפי שמתוך שמחתן אי אפשר להם לכוין להתפלל) משום דשכיחי בחופה שמחה וקלות ראש.

לפי הרא"ש כל התנאים מסכימים לכלל שהעוסק במצווה פטור מהמצווה, אלא שכאן החתן והשושבינים אינם מתפללים מפני חשש שכרות ולא משום שעוסקים במצווה. כך הסביר בקרבן נתנאל (שם אות ה):

השושבינים ובני החופה פטורין דאי אפשר להם לכוון ולהתפלל ולהניח [תפילין] מחמת שכרות, וזה אינו חל עליהם שלא לשתות שיהיו שיכורים כדי שיהיה ליבם פנוי לתפילה ולתפילין, דהעוסק במצווה פטור מהמצווה.

דברי הקרבן נתנאל בפירוש הרא"ש משמשים ראיה יפה לטענת הרא"ה קוק, שאדם לא צריך להימנע מלהשתכר בשמחת מצווה גם אם ברור לו שהוא יתבטל מתפילה ומתפילין עקב כך. יש חובה לשמח חתן וכלה, אך בוודאי אין מצווה מיוחדת להשתכר בעת שמשמחים חתן וכלה. החתן עצמו אף הוא אינו חייב להשתכר. ובכל זאת, אין הם מצווים להימנע מלשתות יין כדי להישאר מחויבים במצוות תפילה ותפילין. מכאן יש ללמוד בקל וחומר לשמחת פורים, שם נאמר במפורש שיש להתבסס ולהשתכר. יש לקיים את מצוות היום אף אם המשתכר לא יוכל אחר כך להתפלל ולברך.

הוכחה נוספת היא מהגמרא (תענית כו ע"ב), שם נאמר שהכוהנים אינם נושאים כפיהם במנחה מפני שהשכרות שכיחה. גם שם לא מצאנו שאסור לכוהנים לשתות יין, אף על פי שזו הסיבה בגללה אין נושאים כפיים בכל יום בתפילת מנחה (למעט תעניות ציבור). כך עולה גם מהגמרא (שבת ט ע"ב – י ע"א) בנוגע לאפשרות להתחיל בסעודה ששותים בה יין לפני שהתפללו מנחה או ערבית.

[ב] הוכחה נוספת ששיכור נקרא אנוס היא מהלכות תפילה: "והרי גם בשיכור מצד רשות אנו חושבים אותו לאנוס לענין תשלומין".¹⁹ כוונתו לדברי הטור (אורח חיים סי' צט) על שיכור שהתפלל

¹⁹ את דברי הרא"ה קוק הללו (טוב רואי, מגילה, עמ' קעג–קעד) ששיכור "אנוס לענין תשלומין" הסבירו העורכים (טוב רואי שם) לענין תשלומי נזיקין אם הזיק בשל שכרות, ושם (הערה 59) ציינו מקורות שאפשר להבין מהם ששיכור פטור מלשלם. אך אין זה נכון, ומי שמשתכר במודע והזיק יהיה חייב בנזיקין: "אדם מועד לעולם... בין ישן בין שיכור" (רמב"ם הל' חובל ומזיק א, יא). כך כתב המהרש"ל (ים של שלמה, בבא קמא פרק ג, ג): "והשיכור, אפילו הגיע יותר משכרתו של לוט, מ"מ מחייב בתשלומים על כל הזיקות... דאדם מועד לעולם, בין שוגג בין מזיד, בין ער בין ישן, בין אונס בין רצון. דאם לא כן לא שבקת חיי, דכל שונא ישתה וישתכר על חבירו להזיקו, ויפטור. ואפילו בפורים דמחויב להשתכר, מ"מ אין כונת רבותינו כדי שישתגע. רק כמו שכתב הרמב"ם (ה' מגילה ב, טו) צריך להשתכר להיות נרדם בשכרות". בנוגע למי שהיה שיכור בפורים והזיק לאחר, כתב הרמ"א (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרצה, ב): "ויש אומרים דאם הזיק אחד את חבירו מכח שמחת פורים, פטור מלשלם (תרומת הדשן סימן ק"י)". על כך כתב המגן אברהם (סי' תרצה, ס"ק ז–ח): "וכנסת הגדולה כתב דוקא שהזיק ממנו, אבל גופו חייב, עכ"ל. אבל באגודה סוכה כתב כשמשחקים הבחורים בשבת ומכין זה את זה פטורים ובלבד שלא יתכוונו, עכ"ל. מכח שמחת פורים – פי' שעשה מכח שמחה, אבל אם כוון להזיק חייב". הרב ישראל מאיר הכהן מראדין (משנה ברורה שם ס"ק יג) כתב: "דבהזיק גדול מקפידין, ואין מנהג לפטור בהזיק גדול". אם כן רק אם מדובר באנוס גמור יהיה פטור, ובתנאי שאין מדובר על נזק גדול, וללא כוונת מכוון. הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, אורח חיים סי' תרצה, י) כתב על דברי הרמ"א: "עוד כתב דיש אומרים דאם הזיק אחד את חבירו בשמחת פורים פטור מלשלם עכ"ל. כלומר שלא כיון להזיק אלא כיון לשמוח ומכח השמחה הזיקו... ועכשיו בעונותינו הרבים ערבה כל שמחה ואין אנו נוהגים לשמוח כל כך עד שיבא להזיק ולכן עכשיו כשהזיק חייב לשלם ואפילו בזמן הקדמון חייב בנזק הגוף". ראה גם: הרב יעקב ישראל קנייבסקי ("בענין הזיק ראיה", קהלות יעקב, בבא בתרא סי' ה). על שיכור שהזיק לאו דווקא בפורים, כתב הרב יואל סירקיס (שר'ת בית חדש [ישנות] סי' סב): "ראובן שסעד במסיבת וסעודות חתן וכלה וזרק זכוכית אל הכותל כמנהג השותים במזדקי יין מתוך שמחה, וטוען שמעון שהזיקו בעינו שנסמית לגמרי. תשובה... לגבי נזיקין אין ספק דחייב, דהוי ליה להיזהר מתחלה שלא ישתכר כלוט ולהזיק את הרבים. דמי אנסו להשתכר כל כך עד דלא ידע מה קעביד, וכיון דאנוס דמחמתיה הוא, דאיהו

בעת שכרותו: "וצריך לחזור ולהתפלל, ואפילו אם עבר זמן התפלה, דחשיב כשווג" (כך נפסק גם בשו"ע שם). שיכור יכול להשלים תפילה שהוא לא התפלל מחמת שכרותו. האם מותר לאדם להשתכר כשהוא יודע מראש שהוא יהיה אנוס ולא יוכל להתפלל? על כך המשיך הרא"ה קוק וכתב: "ולהכניס עצמו באונס אין איסור מדינא במקום מצוה, שהרי לדעת הרמב"ם וסיעתו מותר להכנס בספינה במקום אונס חילול שבת אח"כ, ובדבר מצוה גם בערב שבת". כוונתו לגמרא (שבת יט ע"א):

תנו רבנן: אין מפליגין בספינה פחות משלשה ימים קודם לשבת. במה דברים אמורים – לדבר הרשות, אבל לדבר מצוה – שפיר דמי.²⁰

הרא"ש (שבת א, לח) נימק את הדין:

היינו טעמא דאין מפליגין פחות מג' ימים קודם לשבת, משום בטול עונג שבת. דכל שלשה ימים הוה ליה שנוי ווסת מנענוע הספינה, כדכתיב: "יחוגו וינועו כשיכור" (תהילים קז, כז) ולא יכלי למיעבד עונג שבת. והיינו טעמא דלדבר מצוה שרי, משום דפטור ממצות עונג, דאמר מר (סוכה כה ע"א) "העוסק במצות פטור מן המצוה" ותנן (שם) "שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה".

גם הרב אברהם דנציג (חיי אדם, הלכות שבת כלל ד, א) נימק כך את הדין. כשם שמותר להפליג בים לדבר מצווה גם אם ברור שהנסיעה בים תגרום לנוסע שלא יהנה מעונג שבת. הרא"ה קוק למד מכך אפשר גם להיכנס למצב אונס לצורך מצווה גם אם הדבר יגרום לביטול מצווה אחרת. [ג] עוד כתב הרא"ה קוק: "ואם היה הכרח לשמור להסיר יינו עד תפלת המנחה איך קאמר בגמ' סתם". כוונתו לגמרא (ז ע"ב): "אמר רבא, מיחייב איניש לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי". אם יש חשש שהביסוס יגרום לכך שאדם יתבטל מתפילה וברכות, היה צריך לציין שהחובה להתבסס היא בתנאי שהביסוס לא יגרום לביטול מצוות אלו. ועוד המשיך וכתב הרא"ה קוק: "וגם מאן יימר שבידו להסיר יינו, והלא גם ביותר מרביעית אמרינן כל שכן שדרך מטרדתו". כוונתו לגמרא (עירובין סד ע"ב):

אמר רמי בר אבא: דרך מיל, ושינה כל שהוא, מפיגין את היין. אמר רב נחמן אמר רבה בר אבבה: לא שנו אלא ששתה כדי רביעית, אבל שתה יותר מרביעית – כל שכן שדרך טורדתו ושינה משכרתו.

הוא דגרים לנפשיה – חייב בנזיקין". כמובן שאסור לנהוג ברכב בשכרות גם בפורים. בנוגע למי שהרג בשכרותו בפורים, כתב רבנו יעקב (טור, חושן משפט סי' תכה): "יש תשובה לגאון, על אחד שקם על חבירו בפורים כטוב לבו ביין ויהרגהו. ונשא ונתן בדבר שלא לדון בדין רוצח. וסיום דבריו: 'ועתה רבותי אל תתנו יד לפושעים להיות כל איש צורך' כמתלהל היורה זיקים' [משלי כו, יח] ויאמר: שוגג הייתי. אך העמידו בית דין והכו וענשו למיגדר מילתא". ראה בהרחבה בספרי: "אדם מועד לעולם", באר יהודה – בבא קמא, עמ' 151–162. עוד בעניין זה: הרב עובדיה יוסף (שו"ת יחוה דעת, ה, סי' נ); הרב חיים פרדס ("מזיק בעת מצווה", וזאת ליהודה [קופרמן], עמ' 85–104); הרב יעקב אפשטיין ("מזיק בפורים", שו"ת חבל נחלתו, י, סי' לב); הרב אבירן יצחק הלוי ("בדין מזיק בשעת שמחה", שערי צדק, א, עמ' 64–69); הרב יעקב בלוי (פתחי חושן, הל' נזיקין א, י ובהערות כח–כט). וכן הוא דן (הל' גניבה, פרק א הע' טו) בנוגע לגנבה בפורים בשל שמחה, והסיק שההיתר הוא רק לעניין דברי מאכל, אך לא דברים אחרים. הרב אברהם בן חיים ("בירור דין נזיקין בשיכור שהשתכר בפורים", קובץ מקבציאל, ל, עמ' רפא–רפו); הרב יצחק יוסף (ילקוט יוסף – פורים [מהד' תש"פ], עמ' תרצג–תרצד). הרב שלמה אישון ("נזק מתוך שמחה", אמונת עתיק, 149, עמ' 99–106).

כך פסקו: רמב"ם (הל' שבת כד, ו; ל, יג); הרב יוסף קארו (שולחן ערוך, אורח חיים סי' רמח, א–ב).²⁰

כשאדם שותה יותר מרביעית של יין קשה לו להפיג את יינו אחר כך. אם ילך, הדרך רק תגרום לו לבלבול גדול יותר, והשינה תכבד עליו עוד. אם אדם השתכר בפורים יהיה לו קשה להפיג את חריפות היין, וברור שלא יוכל לברך ולהתפלל. לכן, לכאורה, היה לגמרא לומר שהחובה להשתכר מותנית בכך שהמשתכר לא יימנע בעקבות כך מתפילה ומברכות.

אפשר לטעון כנגד טענה זו שרבה לא כלל בדבריו את כל הפרטים הקשורים לחובה זו. במגילת אסתר כתוב שימי הפורים הם "ימי משתה ושמחה" (אסתר ט, כב), ורבה חידד והבהיר שדרגת השתייה היא עד שלא יבחין בין ארור המן לברוך מרדכי. כיוצא בדבר, רבה גם לא אמר שאפשר להשתכר ובלבד שהשיכור לא יחבול בחברו, ואף על פי כן החובל בחברו חייב.

[ד] בעקבות כל התמיהות הללו, הסיק הרא"ה קוק מסקנה הפוכה מזו של החיי אדם: "ולעניות דעתי לצדד לקולא, דהיינו חומרא דקיום מצוה". אדם מצווה להשתכר בפורים אף על פי שבעקבות שכרותו לא יוכל להתפלל ולברך, מפני שכך מצוות היום. הקולא במניעה מלהתפלל היא בשל החומרה בקיום המצווה הייחודית לפורים.

על פי הרא"ה קוק חובה להשתכר בפורים כמצוות היום, אף במחיר אי קיום מצוות אחרות. אם אדם הצליח להשתכר בפורים הוא פטור מלקיים מצוות אחרות. באשר לעמדת החיי אדם, הוא סבר כרבנו אפרים שלא ראה בשכרות בפורים מצווה, ולכן אין מקום לדון בדיני "עוסק במצוה פטור מהמצוה", במצבים שאדם רשאי להכניס עצמו בהם למצבי אונס כשהדבר יגרום לביטול המצווה, ועוד. אולם ראשונים אחרים חלקו עליו וסברו שמצווה להשתכר בפורים.

ד. אין לחשוש לתקלה בשל השכרות

במקום אחר עסק הרא"ה קוק בעניין מזווית אחרת. לדבריו, יש להשתכר בפורים ואין לחשוש לתקלות (מצות ראייה, אורח חיים סי' תרצה):

מה שהקשה באורחות חיים הובא בבית יוסף (סימן תרצה) איך הותר שכרות בפורים, הא מביא לג' עבירות וכאילו עובד עבודה זרה [ברכות לא ע"ב]²¹ לעניות דעתי יש לומר על פי דברי הרשב"א דסבירא ליה כדעת הפוסקים פקידה ממש סמוך לוסתה ביוצא לדרך. ולא קשה מ"והזהרתם" (ויקרא טו, לא) דהפסוק מעיד "ולא תחטא" (איוב ה, כד) שלא יארע דבר תקלה על ידו, כי המצוה מגנא. הכא נמי יש לומר לכל מצוה אין לחוש לתקלה, רק בכל מקום לא מצינו מצוה בזה, רק זה היום עשה ה'.

בדברי הרב יוסף קארו (בית יוסף סי' תרצה) מובא:

כתוב באורחות חיים (הל' פורים אות לח) חייב אינש לבסומי בפוריא – לא שישתכר, שהשיכרות איסור גמור, ואין לך עבירה גדולה מזו שהוא גורם לגילוי עריות ושפיכות דמים וכמה עבירות זולתן. אך שישתה יותר מלימודו מעט.

האורחות חיים יישב שהכוונה היא שיש לשותות יותר מהמקובל, אך הרא"ה קוק יישב אחרת. בגמרא (שבועות יח ע"ב) נאמר:

²¹ הרא"ה קוק (עין איה ברכות א, פרק ה אות כה עמ' קלד), הסביר בהרחבה מדוע שיכור שמתפלל נקרא בליעל – כעובד עבודה זרה.

תנו רבנן: "והזרתם את בני ישראל מטומאתם" (ויקרא טו, לא) – אמר רבי יאשיה: מיכן
אזהרה לבני ישראל שיפרשו מנשותיהן סמוך לוסתן.²²

מאידך, בגמרא (יבמות סב ע"ב) נאמר:

אמר רבי יהושע בן לוי: חייב אדם לפקוד את אשתו בשעה שהוא יוצא לדרך, שנאמר: "וידעת
כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא" (איוב ה, כד). הא מהכא נפקא? מהתם נפקא: "ואל
אישך תשוקתך" (בראשית ג, טז), מלמד שהאשה משתוקקת על בעלה בשעה שהוא יוצא
לדרך! אמר רב יוסף: לא נצרכה אלא סמוך לווסתה. וכמה? אמר רבא: עונה. והני מילי לדבר
הרשות, אבל לדבר מצוה – מיטרידי.

הרשב"א (תורת הבית הארוך, בית ז שער ב) פסק שאדם היוצא לדרך רשאי לפקוד את אשתו סמוך
לווסתה.²³ לדברי הרא"ה קוק הטעם הוא מפני שמובטח לו שלא יארע דבר תקלה על ידו, כי
המצווה מגינה עליו. מכאן הוא למד גם ביחס לשכרות בפורים, שאין לחוש שתארע תקלה
למשתכר והוא יימנע מלקיים מצווה או לזלזל בה.

בדבריו לעיל טען הרא"ה קוק ששיכור בפורים פטור מלהתפלל ומלברך, ואילו כאן טען שאין
לחשוש שבעקבות השכרות תארע תקלה.

ה. לימוד זכות על מי ששתוי בפורים ומתפלל

פעם נוספת כתב הרא"ה קוק באריכות מזווית אחרת על תפילה של שיכור ושתוי בפורים. הדיון
לעיל עסק באפשרות שהמשתכר בפורים יהיה פטור לכתחילה מלהתפלל ומלברך, או שאין לחשוש
שבעקבות השכרות תארע תקלה והשיכור לא יקיים מצווה, ואילו כאן הוא דן באפשרות ששתוי
יתפלל בפורים, אף על פי שבמשך השנה אסור לשתוי להתפלל. הוא הקדים להסביר את מהות
שתיית היין בפורים מבחינה רעיונית-פנימית, ואחר כך דן באפשרות שגם מי ששיכור בפורים יוכל
בכל זאת להתפלל (עולת ראייה, א, עמ' תלט–תמא):

לעשות פורים. ידענו מדברי חכמים אמיתיים, שהארת פורים גדולה למאד, וקדושה גדולה
מאירה בו בעולם. ונראה שמתוך כך, מלמעלה האדם נשמר אז מכל קלקול, כיון שהוא עסוק
בשמחת פורים, ואין צריך כל כך להיות על משמרתו, רק שלא יעבור ח"ו שום דבר מדברי
התורה והמצוה, שח"ו אין עבירה מצוה. אבל בדברי הרשות, שראוי להישמר מהם בכל הימים,
במה שהם מקליפת נוגה שקרובה אל הרע, ביום הקדוש הזה משומרים אנו כי נפל אז פחד
היהודים על עמי הארץ, ורבים מהם מתיידיים. וכמו כן בכל דור ודור נופל פחד היהודים, מי
שהוא יהודי כופר בעבודה זרה ומודה באמונת אל אחד המיוחד ב"ה, אשר אפס זולתו, על
שרשיהם של עמי הארץ למעלה, וייראו לשלוח בו יד לפתות ולהסית ח"ו, כי מצוה בעידנא
דעסיק בה אגוני מגנא.

דבריו אלו תואמים לדברים שנכתבו במצות ראייה. בדרך כלל בימים רגילים יש להיזהר ולהישמר
משתיה ומשכרות, אך קדושת היום של פורים והשמחה ביום זה יכולות להגן על המשתכר מקלקול.
הטעם לדבר הוא:

²² ראה: רש"י (יבמות סב ע"ב ד"ה ה"ג לא נצרכה); ראב"ד (בעלי הנפש, עמ' כז, לא); שולחן ערוך (אורח
חיים סי' רמ, א; יורה דעה סי' קפד, ד).

²³ ראה גם: תוספות (יבמות סב ע"ב ד"ה חייב), וראשונים נוספים שצוינו בדברי הרב יוסף קארו (בית יוסף,
יורה דעה סי' קפד, י).

והנה ההארה הנמשכת ביום הקדוש הזה, היא ממש מצד קדושת הגוף הישראלי. כי קיימו וקבלו בו את התורה ברצון מה שהיה מקודם לכן מודעה רבא לאורייתא (שבת פח ע"א), וזה האונס לא היה כי אם לגופים, כי הנפשות נהנות מאור העליון, וזהו רצונם וכבודם לקבל עליהם עול תורה ומצות, אבל הגופים עוד לא נתקנו לגמרי, על כן היה כבד עליהם עול התורה. אמנם כאשר שחה לעפר נפשם והמן הרע רצה לשלוט בגופם, וכאשר היה ד' להם לישועה נפדה גופם מהכוחות הרעים, ולא נמצא בהם רצון כי אם בלב אחד לאביהם שבשמים. על כן ביום זה לעד הצללים ינוסו, ואף כי בכל ימי השנה הוא כעובד עבודה זרה (ברכות לא ע"ב), מפני שהכח השכלי מסתלק. ויש ב' סיבות לזה: כי השמחה היא מעלה גדולה דבקה עם אור השכל בעצם, וכיון שהכלי צר אין הגוף יכול לקבלו כי אם כמדתו, אבל כשמתרבה יותר מדאי אין הכלי סובל את האור, והאור יוצא ומסתלק למעלה, ונשאר הגוף בלי אור, ומיד הוא מסוכן מהני דקיימי עלן כי כסלא לאוגיא (ברכות ו ע"א). אבל ביום זה יש כאן ב' לטיבותא: חדא שעצם הכלי מזוכך הוא ויכול לקבל אור שמחה גדולה ולא יתבטל. ועוד שאפילו אם יסולק אור השכל מכלי הגוף הנה כוחות הגוף בעצמם כבר קדושים הם, ושומרים מכל רע ומדביקים עצמם לשלמות האמיתית שבאור פני מלך חיים, על כן המצוה אז לבסומי, וממשיך אור גדול ע"י זה כמבואר בדברי האריז"ל.²⁴

במעמד הר סיני כפה הקב"ה על הגופים הר כגיגית, ובפורים גם הגופים קיבלו את התורה מרצון. על כן המצווה בפורים קשורה לגוף של האדם, ליכולת שלו לרומם את הגוף החומרי למעלות גבוהות, והאמצעי לכך הוא היין.

ולוא דמסתפינא היה נראה לי, דאף שבכל הימים שתוי אל יתפלל, מ"מ ביום זה הואיל ומצותו בכך לא מטריד, זולת שיכור גמור שצ"ע אם הוא מהמצוה. כי עיקר טעם שתוי אל יתפלל י"ל מפני שהתפילה היא העלאה למעלה כקרבן לד', ואם נמצא בענינו דבוק רע הרי הוא מקריב על גבי מזבח העליון דבר שאינו ראוי לקדושה, אבל ביום זה כוחות הגוף גם כן מקודשים לשמים, והאור חופף עליהם בכל גוני... שיעור השכרות, שאינו יכול לדבר לפני המלך, שמבואר ב[אורח חיים] סי' צ"ט דתפלתו תועבה, נלע"ד ד"ל שהוא שיעור גדול לשכרות, כפי שאחז"ל פחד קשה יין מפניו (בבא בתרא י ע"א), ואם לא יהיה שכור גדול, אפילו שכשארין פחד לנגד עיניו אינו יכול לכיין דעתו לדבר כראוי, מ"מ כשיראה המלך לנגד עיניו יהיב אדעתיה וננער מיינו ומדבר כהוגן, אבל כשהגיע לשיעור כזה, שגם אימתו של מלך לא תועיל לו לכיין דעתו, אז אסור להתפלל בכל גוני.²⁵

²⁴ הרא"ה קוק (עולת ראיה, א, עמ' תלז-תלט) רמז על עמדתו זו בתוך מאמר קבלי הנקרא "מחצדי חקלא" (קוצרי השדה). שם (עמ' תלט) כתב: "ונעשה הכל שומר לפרי, על כן אין פחד מכל פגע, שתו ושכרו דודים" (שיר השירים ה, א). ביאורים לדברי הרא"ה קוק: הרב צבי יהודה הכהן קוק (עולת ראיה, ב, עמ' תפד-תפה); הרב ברוך תאנה (טוב רואי, מגילה, עמ' רנא-רסא); יונתן רזיאל (מאמר מחצדי חקלא, עם ביאור רזי השדה, 31 עמ'). הרב משה צבי נריה (מועדי הרא"ה, תל אביב תש"מ, עמ' רנד) שמע מפי הרא"ה קוק בפורים לאחר התפילה שההשתדלות בשמחת היום על ידי שתיית יין המשמח לבב אנוש למעלה מן המידה הרגילה, ההשתדלות להגיע למצב של "עד דלא ידע", חשובה יותר ממעלת עד דלא ידע עצמה. באופן כללי על קיום כל מצווה בשמחה כתב הרא"ה קוק (אגרות הראיה, ב, אגרת תרפא): "היסוד הפנימי של המצווה היא שמחתה, שבה מאיר אור קדושת האמונה החבויה במעמקי הנשמה, המוודאת לאדם שהעושר של מצות ד' הוא נעלה ונשגב מכל סגולות מלכים ואוצרות אדירים".

²⁵ על מדד יכולת עמידה ודיבור לפני המלך ראה דברים דומים ששמע הרב אליעזר אלינר בעניין זה מפי הרא"ה קוק באחד מימי הפורים, אצל: הרב משה צבי נריה (מועדי הרא"ה, תל אביב תש"מ, עמ' רסא-רסב). ראה גם: הרא"ה קוק (מציאות קטן, סי' עה [עמ' קכו]).

ולפי זה לפי מה שכתבתי לעיל, דיש לומר בפורים שהשכרות מצוה, ועל כל פנים שיהיה שתוי ודאי חובה היא, ו"ל דמותר לכתחילה להתפלל כל זמן שלא הגיע לשכרות גדולה כל כך, שאינו יכול לדבר אפילו לפני המלך. וניחא בזה ללמד זכות על הרבה שנוהגים להתפלל בהיותם שתויים בפורים על כל פנים, ואף כי צ"ע קצת לדינא, מ"מ לענין שתוי לע"ד יש על מה לסמוך.

השכרות בפורים היא מצווה ייחודית. היא מוטלת על גופו של האדם, דרכה הוא מגיע לפסגות רוחניות גבוהות. בדבריו כאן לימד הרא"ה קוק זכות על אותם שתויים בפורים, כל עוד מצבם מוגדר כיכולים לדבר בפני המלך, שנוהגים להתפלל אף על פי שההלכה היא שלכתחילה שתוי לא יתפלל. לשיכור שלא יכול לעמוד לפני המלך בכל מקרה אסור להתפלל, אף על פי שזו מצוות היום ומצווה מגנא ומצלא.

לימים היה מי שטען שהרא"ה קוק עצמו נהג להתפלל בפורים כשהוא שתוי. הרב צבי יהודה קוק קוק ("שכרות בפורים", ניצני ארץ, יא [אייר תשנ"ה], עמ' 28; אצל: הרב יצחק דדון, הנשקפה כמו שחר, עמ' קעו-קעז) השיב על כך לרב ישראל בארי, רבה של נס ציונה:

הנני בזה בתשובה לשאלתו על דבר המסופר מאת כ' גיסו הרש"ב שליט"א [הרב שמואל ברוך ורנר, חתן הגר"מ חרל"פ ואב"ד בתל אביב] על כ"ק אאמו"ר הרב זצ"ל שהחליט להתפלל בפורים אחר השתיה משום שפחדה של יראת ה' מפיג את היין. אינני זוכר בעצמי את הדברים בדיוק סגנון זה. אמנם בתוכנם מובנים ומבוררים הם ע"פ המבואר בדברי קדשו בסידור 'עולת ראי'ה ח"א בעניני פורים (עמ' תלט-תמא), כי מצד קדושת המצוה של השתיה בפורים היא משפיעה על האדם מישראל ומערכת כוחותיו הנפשיים והגופניים, בכח הפחד העליון המופיע בה בעבודת ה' וקיום מצוותיו, של דברי דודי ובמטע חיי עולמו ע"י חכמי תורה שבעל פה, ומכריעה ומפיגה את תסבוכת הרושם המכביד של היין, ולפיכך לסמוך בזה בהיתר תפילה לענין שתוי (שמחולק ממדרגת השכרות). ובדרך בדיחותא הראויה להאי יומא, יתכן שנאמר בשימוש במאמר חז"ל בבבא בתרא י ע"א בצורה מהופכת.

בגמ' (בבא בתרא שם) נאמר: "פחד קשה – יין מפיג". כוונת הגמרא היא שיש מפיג את הפחד הקשה, אך בבדיחותא דפורים הפכו את מאמר חז"ל ואמרו שפחד קשה מפיג את היין, דהיינו פחד העמידה לפני ה' בתפילה מפיג את כוח היין המשכר ומכשיר לעמוד ולהתפלל לפני המלך.

סיכום

בגמרא מסופר ששני אמוראים התבסמו בפורים, ואחד מהם פגע בחברו בשל השכרות. ראשונים דנו אם אכן יש מצווה להשתכר בפורים, או שהכוונה היא שיש לשותות יין יותר מהרגיל אך אין מדובר בשכרות מוחלטת. הסיבה שאין להשתכר היא כדי שאדם לא יגיע למצב שהוא אינו מסוגל לקיים בו מצוות – תפילה וקריאת שמע, ברכת המזון ועוד, והחשש שהתנהגותו לא תהיה הולמת. הרמב"ם כתב "ושותה יין עד שישתכר וירדם בשכרות", ואילו הטור והשולחן ערוך פסקו כדברי רבא בגמרא: "חייב איניש לבסומי בפוריא", והרמ"א הוסיף שאין צורך להשתכר באופן מלא אלא הכוונה היא שיש לשותות יין יותר מהרגיל.

הרא"ה קוק ראה ערך רב במצוות השכרות בפורים. זו מצווה ייחודית שמתאימה לתוכני היום והנס, ועל כן גם ההתנהלות של שיכור ושתוי ביום זה שונה מהתנהלותם בשאר ימות השנה בכל הקשור לתפילה ולברכות. בימות השנה לשיכור אסור להתפלל, אך בפורים מודגש שמותר אף במודע להשתכר ולהיפטור מקיום מצוות. ייחודה של המצווה ביום זה הוא שהמצווה מגינה ומצילה את המשתכר מהתנהגויות מקולקלות. בדרך כלל "שתוי אל יתפלל, ואם התפלל תפילתו תחנונים", אך ייתכן שבפורים אדם שתוי יכול להתפלל לכתחילה כי בהיותו שתוי הוא מקיים את המצווה

המיוחדת ליום זה, ובוודאי יש בכך לימוד זכות על אותם שנוהגים להתפלל בהיותם שתויים. לשיכור
ממש יהיה אסור להתפלל בשכרותו גם ביום זה.